

EVA FORDINÁLOVÁ

ODKLÍNANIE VAJANSKÉHO

K 100. VÝROČIU ÚMRTIA

POLITOLOGICKÝ ODBOR MATICE SLOVENSKEJ

VYDAVATEĽSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

Ďakujem za pomoc a ľudskú ústretovosť pri získavaní informácií:

Ing. Jane Judinyovej

Elene Kaplanovej

Jozefe Kudláčovej

ThDr. Petrovi Švehlovi

Ing. arch. Márii Zwanzingerovej, CSc.

Pracovníkom:

Záhorskej knižnice v Senici

Mestskej knižnice v Skalici

MV SR, Štátneho archívu v Bratislave s pobočkou v Skalici

Literárneho archívu (oddelenie rukopisov a medziknižničnej výpožičnej služby)

Slovenskej národnej knižnice v Martine,

najväčšmi Záhorského múzea v Skalici, menovite riaditeľke PhDr. Viere Drahošovej,

Mgr. Anne Palkovičovej, Mgr. Eve Svíbovej, PhDr. Petrovi Michalovičovi

a pracovníkom úradov „odhalených“ miest a obcí – aj všetkým mojim ďalším

priaznivcom za morálnu podporu.

Eva Fordinálová

ODKLÍNANIE VAJANSKÉHO

(K 100. výročiu úmrtia)

Copyright © 2016 Eva Fordinálová
Cover Design © 2016 Ľubica Končeková
Slovak Edition © 2016 Politologický odbor Matice slovenskej
v spolupráci s Vydavateľstvom Spolku slovenských spisovateľov,
spol. s r. o., Bratislava
e-mail: vsss@stonline.sk
<http://www.vsss.sk>

Kniha vyšla vďaka podpore Grantovej agentúry Matice slovenskej pre vedecké odbory.

Vydanie knihy podporili nasledujúce subjekty a samosprávy:

Farský úrad Gbely
OBEC Borský Mikuláš OF
OBEC Sobotište
OBEC Prievaly
OBEC Dojč
MESTO Brezová pod Bradlom
MESTO Šaštín Stráže
OBEC Podbranč
OBEC Častkov
MESTO Stupava
OBEC Hlboké OF
OBEC Prietrž OF
MESTO Senica
OBEC Plavecký Mikuláš
OBEC Smrdáky
Trnavský samosprávny kraj

Eva Fordinálová: Odklíňanie Vajanského (K 100. výročiu úmrtia)
Zodpovedná redaktorka Silvia Semaková
Obálka a sadzba Ľubica Končeková
Tlač P + M, s. r. o., Turany
Prvé vydanie
Vytlačené na Slovensku

ISBN 978-80-xxx

Eva Fordinálová

ODKLÍNANIE VAJANSKÉHO

(K 100. výročiu úmrtia)

„Búrajte zlo, ale stavajte i dobro!“

„Myšlienka chce byť neprestajne kriesená a buďená, ináč bledne a uniká zo života.“

„Mravná osnova slovenského života ani v ľude, ani v poriadnej inteligencii nikdy otrasená nebola.“

Svetozár Hurban Vajanský

Pamiatke Ivana Kusého s osobnou vďakou a úctou.

Namiesto úvodu priznania a vyznania

„Všetko má svoj čas a každý úmysel pod nebesami má svoju chvíľu.“
Pretrvávajúcu pravdivosť tohto biblického citátu som precítila sama.

„Videnie“ Svetozára Hurbana Vajanského (ešte nie ideológia) a jeho svojrázna osobnosť ma zaujali ešte v stredoškolskom čase „povinného čítania“ a vysokoškolského už „záujmového čítania“. A prvé priznanie: som „rodová“ Záhoráčka, pri čítaní sa mi vynárali priam „umelecké fotografie“ dôverne známeho prostredia roviny mierne zvlnenej vrškami kotviacimi v piesočných priesypkoch, široko-ďaleké obzory ovenčené záдумčivým, tajomným borom. Bor, borovica – mi priam voňali (a stále voňajú) z jeho próz, a mäkké piesčité chodníčky medzi nimi – skutočne, „akoby ťa anjel niesol“.

A Vajanský skutočne „videl“, písaním maľoval a miloval. Áno, cítila som spoločnú „krvnú skupinu“. Aj on bol „rodový“ Záhorák, s koreňmi pevne vrastenými do tejto večne smädnej pôdy až k hlbínnej vlahe v ílovom podloží – ako borovice. Aj keď sa nám rozpriestrania koruny do širok – vieme, skadiaľ vyrástli, kde majú kmeň – a koreň. Náporý víchrov nás môžu zlomiť. Ale nič a nikto nás nemôže vytrhnúť a presadiť. Ani ohnúť. Sme rovní – kolmice k nebesiam. A sme stáli vo svojej pravde a viere v národnú nezničiteľnosť.

Druhé priznanie: nech mi naši „veľkí“ v oblasti literárnej vedy (kriky) odpustia (a iste aj odpustili, keď už nahliadli do univerzálneho Božieho plánu), že som si dovoľovala nelichotivo komentovať (v mysli – a zavše aj nahlas) ich (ne)ohodnotenia Vajanského. Vnímala som ich priam ako osobnú urážku. Ako mohli nevidieť, čo je evidentné, nepochopiť „chrbtovú kosť“ Vajanského tvorby – číru slovenskosť, vyrastajúcu zo základného národného archetypu – duchovnosti, ktorú sme my hlbokými koreňmi „geneticky“ nasali. Neskôr som pochopila a odpustila: žiaden nebol zo Záhoria, nevšával jeho osobitú atmosféru. (A okrem toho nebola ani „politická vôľa“.)

Tretie priznanie: keď som sa začala venovať literárnej histórii, stále

ma prenasledoval pocit nesplateného dlhu. Najskôr voči Jánovi Holému (ku ktorému sme sa obaja utiekali) – a po tomto splatení – čoraz väčšmi voči Vajanskému. Napriek tomu, že mi v podvedomí sedela prvá časť historicky známej imperatívnej výzvy – „Kto, ak nie ty?!“, priznávam sa k obavám, že splatenie tohto dlhu by bolo nad moje sily. Alibisticky som sa spoliehala, že ho „vyplatí“ niekto iný (hoci stále som si odkladala každú indíciu, ktorá naznačovala novú stopu k možnosti „odkliat“ Vajanského z klatby nedorozumení a nepochopenia: čo ak predsa možno raz...?).

Avšak stále som v sebe nenachádzala odvahu porátať sa s pocitom vlastnej slabosti, len som sa pri príležitosti 150. výročia jeho narodenia (1997) pokúsila „odvaliť niektoré kamene“ v časopiseckých článkoch a zborníkových štúdiách. S pocitom, že to nestačí. Ešte stále však „nenastal čas a nedozrela chvíľa úmyslu pod nebesami“.

Moje prvé vyznanie patrí Ivanovi Kusému. Jeho trilógiu *Mladý Vajanský, Zrelý Vajanský, Starý Vajanský* som pocítila ako odvalenie môjho ťažiaceho bremena. Nemusím! Prišiel muž činu, vyzbrojený poznaním, talentom a pochopením. Kto chce poznať Vajanského, musí spoznať Kusého.

S tým súvisí aj vyznanie obdivu k jeho dôslednej, precíznej práci, námahe a odvahe pustiť sa do zápasu s odstraňovaním storočných nánosov falzifikácií, dezinformácií vyrábaných z politických aj osobných dôvodov. Ako Schliemann: objavoval, očisťoval, verifikoval, s hrdosťou by mohol vyhlásiť: „Našiel som Vajanského.“

A zároveň pripájam aj vyznanie vďaky. Pri „objavovaní“ Vajanského nemohol neobjaviť aj Záhorie. Prišiel doň, videl – a pochopil. Vajanského skutočne možno spoznať iba spoznaním rodových koreňov a prostredia.

Žiaľ, Ivan Kusý dostal „povolávací rozkaz nástupu do Božích légii“ prv, než stačil poslednú časť trilógie – *Starý Vajanský* dokončiť. Vďaka jeho dcére Márii vyšla knižne aspoň (predpokladám) podstatná časť. Ale pohľad na najkontroverzejší Vajanského román *Kotlín* (ktorý by si sám zaslúžil osobitnú publikáciu), zostal skôr už len vstupným „žmurknutím“.

No nielen úcta k jeho pamiatke ma definitívne privedla k rozhod-

nutiu Vajanského ešte „dopovedať“. A „odkliat“ ho – presekať sa trnám neprávď, poloprávď, zavádzajúcich hodnotení – najmä s *Kotlínom*, ale aj v súvislosti s jeho „neživými“ protagonistami. A „kedy, ak nie teraz?“ Po sto rokoch ich treba „oživiť“, predstaviť slovenskej kultúre, lebo ich prototypmi sú viaceré naše významné osobnosti. Nechať ich prehovoriť bez cenzúry (rôzneho druhu). S prekvapením zistíme, že „živo“ hovoria priamo k nám, do nášho svedomia. Treba ich pripomenúť – a kedy, ak nie teraz?

Vajanský miloval Záhorie – a cez Záhorie miloval celé Slovensko. A láska má röntgenové oči: vidia hlbšie, aj pod povrch.

K o r e n e

Na počiatku bolo Sobotište. Goetheho známy výrok „Kto chce básnikovi porozumieť, musí ísť do jeho rodného kraja“ platí aj pre prozaikov. V každom prípade jeho platnosť možno priamo dokumentovať na prózach Svetozára Hurbana Vajanského. A na ich nedostatočných hodnoteniach literárnymi kritikmi, ktorí tento fakt nedocenili.

K danej problematike sa vyslovil aj Ivan Kusý, dôverný znalec Vajanského diela. V závere knihy *Zrelý Vajanský* (Bratislava: 1992) píše: „Novšie badania sa už usilovali vrátiť historický zmysel Vajanského úsiliam. Pravdaže, zamerané bádateľsky na širší, či iný ako autorský kontext (Šmatlák, Klátik, Čepan, Ján Števček), nemohli venovať sústredenú pozornosť jednotlivým oblastiam Vajanského činnosti, jeho jednotlivým dielam. Pokúsil som sa v tomto smere doplniť, prípadne spresniť ich celostné či špecifické zistenia.“

A o „doplnenie, spresnenie“ ide aj v tomto diele – so špecifickým zameraním na Záhorie vo Vajanského prozaickej tvorbe – na pozadí celoslovenského politického a kultúrneho diania. Kto jej chce porozumieť v plnosti, musí ísť na Záhorie a spoznať podstatu jeho osobitosti. Tam pochopí Vajanského vzťah k zemiastvu a korene jeho ideí, ktoré mu vyčítali už jeho súčasníci. Vajanský však vedel, čo a prečo píše.

Podľa výskumov Júliusa Bodnára v monografii *Dr. Jozef Miloslav Hurban* (Myjava: 1925) „Vlastní predkovia Hurbanovcov, ktorí nás zaujímajú, pochádzajú zo Sobotišta. Sobotište malo svoje výnimočné postavenie. Založené v polovici trinásteho storočia vyvíjalo sa ako mestečko s trhovým právom s rozvinutými remeslami.“ Vzhľadom na Vajanského prozaické dielo ide o nie nepodstatný údaj. A rovnako aj zmienka o habánoch – vyznávajúcich zásady kresťanského komunizmu Tomáša Münzera, ktorí sa roku 1547 v Sobotišti usadili.

Znášanlivosť, umožnená aj istým „patronátom“ nad habánmi pánmi hradu Branč (Sobotište patrilo do jeho pôsobnosti), ale aj nekonfliktnými prísnymi mravmi a pracovitosťou, ktorá bola charakteristickou črtou života obce, taktiež poznačila Vajanského prózy ako podtón.

Podľa Ivana Kusého, dôverného znalca Vajanského diela, „*cirkevná tolerantnosť i pochopenie sektárov u prozaika Vajanského nie je teda iba národne postulatívne, ale má zážitkové rodové korene*“ (Mladý Vajanský 1847 – 1883, Bratislava: 1987). A práve tie budú pre Vajanského životné a umelecké postoje určujúce, v podstate „vysvetľujúce“ pre „korene“ jeho ideológie.

Bodnár sleduje hurbanovskú rodovú cestu od prvého dokumentujúceho zápisu (zvolenie „*Anno Domini 1591 Stanka Hurbana ako richtára*“). Rod, v ktorom sa striedali richtári a mlynári („slobodná vrstva“) neklesol do poddanstva, čo sa taktiež „geneticky podpísalo“ na Vajanského hrdej, nekompromisnej, slobodymilovnej povahe – a aj na viacerých výrazných postavách v jeho novelách a románoch. Rovnako dôležitý je taktiež fakt, že išlo o rod gramotný – aj v ženskej línii (dôležitý pre obraz ženy v jeho prózach, ktorého inšpiráciu literárni kritici hľadali v „šľachtických hniezdach“ u Turgeneva).

A samozrejme dôležitú úlohu má osobitosť rodinného prostredia Svetozára Hurbana. Naznačil ju literárny historik Albert Pražák: „*Všeľnosť po meči, i po přeslici z rodů, které ve 'výhradné službě duchu i národu' již založili jakousi tradici a všechny své další členy do jisté míry i předurčovali k této dráze tíhou svých sklonností a příkladem.*“ (Studentská léta Svatozára Hurbana Vajanského. Praha: 1925.) (A, ako v jeho novelách a románoch „odhalíme“ totožnosť postáv, ich prototypov, Vajanský bude do nich „obsadzovať“ mnohých svojich príbuzných.)

Dôležitosť rodinného prostredia pre formovanie Vajanského ideológie si ešte väčšmi uvedomíme zásluhou Jána Boora: „*Naozaj, jedna celá tenká vrstva národa bola navzájom 'porodinnená'. Boorovci, Šulekovci, Holubyovci, Hurbanovci, Štúrovci, Jurkovičovci, Štefánikovci (pridajme ešte Fajnorovci, Royovci; pozn. E. F.) atď. sa ženili a vydávali medzi sebou a odjakživa ich spájalo živé povedomie väčšieho rodinného spoločenstva. Spojivom bola najmä služba národu, láska k ľudu, ktorému sa chceli odvdáčiť za to, že ich živil, o ktorého povznesení snívajú a pre ktorý napokon aj urobili veľký kus práce.*“ (Slovenské pohľady, 1982, č. 7, s. 78.)

A nejde iba o prácu, ale aj o rodinný, spoločenský a svetonázorový profil. Dodajme, že poväčšine ide o rody „zakorenené“ na Záhorí. A z týchto záhorských koreňov vyrastá aj Vajanského osobité „videnie sveta“ – jeho ideológia. A práve v súvislosti s ňou treba pripomenúť aj jej osobitosť.

S. H. Vajanský sa „dopustil“ iba jedinej „chyby“: túto osobitosť zo-
všeobecnil, aplikoval ju na celoslovenské pomery, tie však neboli iden-
tické. A (nielen) literárni kritici, ktorí zo Záhoria nepochádzali, sa
domnievali, že Vajanský „*vytvára ‚neexistujúce‘ pole pre aktivitu svo-
jich postáv*“ a je „*uzavretý vo sfére estetického prežívania skutočnosti,
hoci i skutočnosti ideologickej*“ (Ján Števček: Esej o slovenskom romá-
ne. Bratislava: 1979), aj keď uznávali, že pri stretávaní s ním ide vždy
o základné, koncepčné poňatie celého vývinu (národného aj literárne-
ho), a tým aj chápanie skutočnosti a jej potrieb. (Andrej Mráz, Mi-
chal Chorvát a iní.)

A práve z tohto dôvodu – podľa kritikov z citeľného napätia me-
dzi cieľom Vajanského a – možno povedať – výberom cesty k nemu,
podľa nich neefektívnej, fiktívnej (Oskár Čepan ju v *Stimuloch realiz-
mu* – Bratislava: 1984 – označil za „kreatívny voluntarizmus“), sa stá-
vame svedkami síce stáleho záujmu, ale často protichodného hodno-
tenia Vajanského prozaického diela a aj jeho politickej činnosti (veď
tvoria súzvuk).

Už tu možno predznamenať: za najväčšmi polemický sa považuje
román *Kotlín*, ale ide v ňom v podstate o „záhorácku záležitosť“ – vlo-
ženie tohto kľúča otvára nový priezor do interpretácie jeho poslania
a odкрýva aj nové vrstvy poznania v ideologickom (politickom) „kva-
se“ slovenského národného života na prelome 19. a 20. storočia.

Na Vajanského ideológiu (a človeka) sa v novej perspektíve po-
zrel *Ivan Kusý* (Mladý Vajanský 1847 – 1883. Bratislava: 1987; Zre-
lý Vajanský 1883 – 1893. Bratislava: 1992; Starý Vajanský. Bratislava:
2014) a na margo predchádzajúcich hodnotení poznamenáva: „*Va-
janského ‚kreatívny voluntarizmus‘ nezrodil sa iba v jeho hlave, ale bol
výsledkom skutočného procesu i skutočných potrieb vývinu.*“ (Mladý Va-
janský, s. 11). A dodajme, že aj skutočného poznania aktérov tohto
procesu, v ktorom dôležitú úlohu zohrávali jeho príbuzní a Vajanský
ich do svojich diel priamo „obsadzoval“ aj s ich konaním (ideológiou).

Nový pohľad Ivana Kusého na Vajanského tvorbu rozhodne súvi-
sí s jeho hlbším záujmom nielen o Vajanského osobnosť – akoby „sa-
morast“, ale aj o jeho „korene“, čiže vsadil ho do širšieho dobového
kontextu rodinného zázemia. „V hľadaní koreňov nás nepodporujú
len početné návraty Vajanského-prozaika k rodinnej a rodovej (genea-

logickej) minulosti hrdinov – ne jeden ich detail má domovské právo v hurbanovsko-jurkovičovskom rode – ale aj jeho opakovaná výčitka, že Slovák si nepamätá ani svojich starých rodičov.“ (S. 12.)

A rodinné zázemie je skutočne späté so „zemou“, prostredím, v ktorom sa formovalo – so Záhorím. Takže Ivanovi Kusému neuniklo. Ale poznamenáva: „Vystihnúť Vajanského vývin znamená vyjsť z mikroprostredia, v ktorom vyrastal, a sledovať, ako sa ono odrážalo na jeho prínose k formovaniu makroprostredia, čiže slovenského národa a literatúry.“ (S. 13.)

Ale práve to „mikroprostredie“, presadené do „makroprostredia“, spôsobilo, ako sme naznačili, rozpory v prijímaní jeho próz v „makroprostredí“ (ktoré zase až také „makro“ nebolo, aby bolo schopné to „mikro“ absorbovať ako svoju súčasť).

Záhorie malo (a má) svoje svojrázne osobitosti, ktoré majú taktiež svoje historické korene. Záhorákov možno označiť za stálych „pohraničníkov“ Slovenska – ostrážitých (poviedka *Ostriež*), s tvrdou povahou, „večne v strehu“, blízko k revolte, výbušných, slobodomyšľených, „samomienkotvorných“. Vnucovanie akejkoľvek ideológie, ak nesúladí s ich vrozeným inštinktom, ich poburuje a uráža, akcia vyvoláva reakciu pohrdavým neprijatím, odmietnutím; majú pre život svoj vlastný kľúč a vlastné morálne kritériá. Ich inštinkt: cítiť pretváрку a „vytesniť“ jej nositeľa (ako reakcia tela na „nesprávny“ orgán pri transplantácii), vrozený odpor k povýšenosti, uznávať iba poctivú prácu poctivých rúk bol spoľahlivý kompas v samoorientácii pri všetkých dejinných zmenách a zvrátoch. (O „osobitosti“ Záhoria a Záhorákov pomerne obsímre píše Štefan Janšák: *Život Štefana Fajnora*. Bratislava: 1935, s. 9 – 14.)

Tieto vlastnosti súvisia aj s nepravou bonitou pôdy podstatnej časti Záhoria. Súboj s pieskom, resp. s kameňom o úrodu, o prežitie, tvrdá zaťažosť žiť a prežiť obyvateľov Záhoria jednoznačne formovali v osobité charaktery, osobnosti, ktoré Vajanský dôverne poznal, ale nie jeho kritici. Tu sa zásluhou osobitých pomerov formovala aj Vajanského osobitá ideológia, ktorá sa ukázala, napriek Vajanského želaniu, „neprenosná“ (resp. zidealizovaná, ideológia „možného zajtrajška“, ale nie súčasnosti). Aká vlastne je?

Hľadanie a formovanie

Doteraz sa žiaden odborník nepokúsil vytvoriť ucelenú vedeckú monografiu o Vajanskom. Zapríčiňuje to nepochybne šírka jeho záujmov, mnohostrannosť tvorby a žánrová i tematická pestrosť jeho diela. No v tejto „pestrosti“ má osobité postavenie románová tvorba, pretože do nej vkladal návrhy, návody na riešenie slovenského národného a politického života, svoje nádeje a túžby – svoju osobitú ideológiu.

Mnohé motívy z Vajanského románov nachádzame už v jeho počiatkových poviedkach a novelách, ale tie možno považovať (aj vzhľadom na Vajanského výrazný záujem o maliarstvo) za „pracovné skice“ k pripravovanému obrazu. Až v „olejomalbách“ románov motívy dostávajú správnu kompozíciu a vytvárajú celok – s ucelenou autorskou výpoveďou.

A výnimočnú hodnotu Vajanského románovej tvorby podčiarkuje navyše aj fakt, že Vajanský, ako je známe, je vlastne prvým tvorcom – **zakladateľom línie slovenského spoločenského románu.**

A práve o preskúmanie spoločenských vrstiev na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia (resp. na prelome 19. a 20. storočia) Vajanskému išlo priam bytostne. Ich vzájomné vzťahy, ich možnosti a perspektívy v národnom živote ho zaujímajú ako ideológa-politika. Veď bol najvýraznejšou osobnosťou vtedajšieho slovenského politického diania, a práve preto si plne uvedomoval zodpovednosť za správne rozhodnutia a určovanie stratégie i taktiky v obrannom národnom zápase s eskalujúcou, priam hysterickou maďarizáciou. (Pozri: Podrimavský, M.: Vajanský v slovenskej politike. In: Literárny archív 33/96, s. 38 – 45.)

Keď sa S. H. Vajanský rozhodol vstúpiť do celoslovenského verejného života obnovením vydávania *Slovenských pohľadov* roku 1881 (po svojom otcovi J. M. Hurbanovi, vychádzali v rokoch 1846 – 1852) s Jozefom Škultétyom, v úvodnom programovom článku *Slovensko a jeho život literárny* (taktiež podľa otca) vyslovil želanie, ktoré platí nielen pre obnovený literárny časopis, ale najmä pre samotné Va-

janského úsilie: „Nech sa stane skutkom Slovensko Slovenskom a jeho život literárny nech pripravuje širokú cestu slávnemu životu *politickému*“ (zdôr. E. F.), ktorý nám kynie v blízkej budúcnosti.“ Ide v podstate o motto jeho literárneho diela, ktoré sa práve v tomto čase začalo sľubne rozvíjať.

Ústredným nervom celej románovej tvorby Vajanského je **hľadanie vhodnej hybnej sily** pre slovenský spoločenský a politický život. Jeho ideológia sa v tomto smere mení s každým románom, v podstate „zmapúva“ cesty (biblicky povedané) „hľadania toho, čo je stratené“. Základná idea (možno ju označiť za rodovú) – myšlienka národnej svojbytnosti a hľadanie opory vo vlastných národných silách – zostáva konštantná, k posunu prichádza iba v „diagnostikovaní“ spoločnosti, v určovaní, ktorá vrstva v nej je dostatočne „nosná“ pri obhajovaní, podporovaní a presadzovaní slovenských politických cieľov.

Vajanského tvorbe treba venovať zvýšenú pozornosť aj z toho dôvodu, že práve svojou ideológiou „čiréj slovenskosti“ (ako ju sám nazval) bol vlastne sústavne (s výnimkou rokov prvej Slovenskej republiky) „podozrivou“ osobou a literárni kritici hodnotili jeho dielo zjednodušene, resp. až mínusovo – konzervatívne. Vajanský sa prezentoval ako predstaviteľ „pomýleného“, nereálneho náhľadu na funkciu zemianstva slovenského pôvodu, keďže sa domnieval, že by ho bolo potrebné získať a prideliť mu vedúce postavenie v slovenskom národnom pohybe.

Hodnotenie úplne scestné, zavádzajúce. Vajanský bol skutočný realista a uvedené zjednodušenie úplne deformuje celkový obraz jeho prozaickej spisby. Ale aj jej historického kontextu.

Isteže je nepopierateľným faktom, že touto „zemianskou“ fázou na svojej dlhej ceste hľadania Vajanský skutočne prešiel. Ale skutočne iba prešiel, nezostal v nej, musel sa s ňou „historicky“ vyrovnáť. Pri tomto „prechádzaní“ nemožno prehliadnuť Vajanského „svojské“ videnie. Majstrovsky, priam „balzacovsky“ zaznamenáva zreteľnú deštrukciu (ekonomickú aj morálnu) už od prvých poviedok a noviel tejto tenkej spoločenskej vrstvy, ktorá nemala predpoklady stať sa fundamentom pre národné dianie.

Aby sme pochopili podstatu tohto „záujmu“ Vajanského (a nielen

jeho) o zemianstvo, treba sa naň pozrieť skutočne „historickými očami“. Ak sa zoznámime s touto problematikou prostredníctvom 20. kapitoly *Aristokracia slovenská v Uhorsku* v diele Mikuláša Dohnányho *Historia povstania slovenskeho z roku 1848* (Skalica: 1850), pochopíme, prečo otázka vyrovnania sa so zemianstvom v slovenskom národnom živote bola natolko dôležitá, že sa s ňou v podstate vyrovnávala celá „porevolučná“ literárna generácia – a teda aj Vajanský.

Pripomeňme aspoň základné Dohnányho náhľady a očakávania: „U dedov a pradedov terajšej aristokracie malo to slovo aj svoj význam, kým ešte *slovenský* ráz nosili na sebe; priznávajúc sa k svojmu národu pracovali na jeho zvelebení perom i peniazmi (...) V novejších časoch šľachta slovenská ofúknutá akýmsi maďarským „Korszellem-om“ (duchom času; pozn. E. F.) zabudla na svojich predkov a odrodilac sa od svojho kmeňa i charakter slovenský zo seba zvliekla, z čoho nasledovali: skazenosť mravov, neznabožstvo. Luxus nad luxus u nízkych i vysokých. (...)“

Keď ale výdavky a dlhy ustavične rástli a príjmy z roka na rok sa zmenšovali: neznajúc inakšej rady, odovzdávali svoje kaštiele a zemianske kúrie do rúk židovských, a títo z ich starootcovských príbytkov porobili ohyzdné krčmy a ohavnosti Sodomy a Gomory pochádzajúce z opilstva, a takto uvalili seba, svoju rodinu i ľud do hrozného nešťastia. Čože v takých okolnostiach väčšej čiastke šľachty zostávalo, ako hodiť sa do náručia Toho, ktorý vedel omámiť rečou ducha i srdce svetárskeho syna, inšieho Boha, okrem „zlata“ iné neznajúceho, iba po rozkošiach sveta a módy sa zháňajúceho. (...) A – na národ slovenský? Ó, na ten ani len zďaleka nepomysleli! U Slovákov nebolo zlata, neboli výhľady na blesk a slávu svetskú; preto pyšní synovia sveta pohrdli tými, ktorí na duchovnom základe večnej pravdy kládli skalú svojej budúcnosti.“ (...)“

A nasleduje výzva: „Podajme si spoločne bratské ruky – veď sme my všetci jedného pôvodu, jedna mater slovenskej slávy nás kojila! Aj Maďari vám podajú ruky s väčšou úctou ako doteraz, lebo odrodilca si nemôže žiaden národ uctiť! Teraz ešte môžete sa osláviť, *kto vie*, či časom s hanbou svojou neobanujete toto okamženie?“ (Zdôr. E. F.)

Ale Dohnány vidí, že jeho dobre mienená výzva sa zrejme nestretne s kladným ohlasom, a preto vyslovuje svoju prognózu, ktorá sa skutočne splnila: „... ale vy ste si zapchali uši a nechceli ste počuť hlas

bratov, hlas pravdy a lásky; nezhoreli ste vo svätých úmysloch láskou k svojmu národu. – A už sa začína vyplňovať, a vyplní sa iste i to proctvo: že so svojou hanbou toto okamženie obanujete!“

A Vajanský akoby Dohnányho diagnostikovanie stavu – i jeho „proctvo“ – svojou literárnou tvorbou verifikoval. Treba sa na ňu pozrieť „dohnányovským“ prizorom, a mnohé v nej pochopíme inak.

Ale aj v týchto počiatkoch hľadania nájdeme realistické (reálne) zázemie, ktoré Vajanskému literárna kritika upierala – a výnimku tvorí až výskum Ivana Kusého, jeho citovaná literárnohistorická trilógia.

Nemožno poprieť, že u každého umelca pôsobia pri koncipovaní diela vo veľkej miere (v podstate rozhodujúcej) jeho osobné *skúsenosti*. A tie sa u Vajanského prejavili veľmi zreteľne. Predovšetkým v tom, že všetky svoje romány topograficky situoval do krajiny svojho detstva a mladosti – na Záhorie (výnimku tvorí iba román *Na rozhraní*, ktorý však nedokončil).

Práve na tento fakt poukázal Ivan Kusý a svoj názor dokumentoval prírodným prostredím charakteristickým pre Záhorie, aj s množstvom zemianskych kúrií, ktoré sa na Záhorí nachádzali. Vajanský ich však dokázal majstrovsky zachytiť a transformovať do literárnych obrazov.

Lenže nielen prírodné scenérie Záhoria a existencia kaštieľov či kúrií sú pre Vajanského určujúce. Je to predovšetkým *spôsob života* v nich a rôznych vrstiev obyvateľstva *vo vzťahu* k týmto kúriám, lebo tento vzťah zasiahol dielo ideologicky.

Ak konfrontujeme politické dianie na Záhorí, a najmä v „okresnom mestečku“ susediacom s jeho rodným Hlbokým (a objavujúcim sa v takmer všetkých Vajanského dlhších prózach) – Senici – s literárnym dianím v jeho dielach, jednoznačne zistíme, že svet Vajanského postáv rozhodne nemožno prirovnávať ku „kabinetu s voskovými figurami, strašiakmi z konopí, drevenými pajácmi umne vyrezávanými“ ako ich označil Alexander Matuška (*Vajanský prozaik*. Bratislava: 1946). Vajanský premietol svoje postavy do literatúry zo života. A v plnej miere to platí pre jeho prvý román *Suchá ratolesť* (1884). (*Laliu* aj *Letiace tiene* literárni historici väčšinou ešte považujú za novely.)

Práve tento román sa zaslúžil o „zemiansku nálepku“ na Vajanské-

ho prozaickú tvorbu. Matuškovu briskné odsúdenie sa vzťahuje predovšetkým na postavu Stanislava Rudopoľského, avšak už Vajanského súpútnici (a povedzme priamo – aj priatelia) považovali taktiež túto postavu za umeleckú fikciu, iba za ideál budúcnosti. („Ak niet Stanislavov Rudopoľských ešte dnes, môže ich byť zajtra,“ vyjadril sa Jozef Škultéty.)

Príčinou toho, že o životnosti týchto typov pochybovali aj Vajanského súčasníci, nie je jeho tvorivá fantázia a národné „chcenie“, iba špecifické postavenie Záhoria v slovenskom politickom a spoločenskom živote, ktoré však Vajanský chápal (ako sme už poznamenali) ako prototyp celého národného života. A to s vtedajším skutkovým stavom nekorešpondovalo.

Na Záhori sa žilo pomerne intenzívnym národným životom nielen rodovými danosťami, no aj zásluhou národne uvedomelých dejateľov, väčšinou kňazov oboch konfesií, ale i vďaka spomienkam na hurbanovské dobrovoľnícke hnutie, veď jeho pamätníci, aj sám Jozef Miloslav Hurban, ešte na Záhori v čase písania a vydania *Suchej ratolesti* žili (ako „korene“ pre budúce „výhonky“).

Topografické situovanie románu *Suchá ratolesť* na Záhorie, konkrétne do Senice (prototyp Rudopolia) a jej okolia je v podstate východiskové pre pochopenie Vajanského „zemianskej“ ideológie. Konfrontáciu s literárnym textom umožňuje dielo Štefana Janšáka *Život Štefana Fajnora*. V ňom charakterizuje Senicu (v súvislosti s tamojším Fajnorovým pobytom práve od 70. rokov 19. storočia až po začiatok 20. storočia) a tým sa Rudopolie vynára v novej perspektíve. Ozrejmi aj fakt, že *Stanislav Rudopoľský* nebol „fiktívnym a sociálne neskutočným“, ako ho označil Ján Števíček v *Eseji o slovenskom románe*, ale mal reálnu predlohu v živote.

História rodu a majetkové pomery Rudopoľských sa kryjú v konkrétnom živote s Nyáriovcami. A v Janšakovom diele o Štefanovi Fajnorovi zistíme, že v čase *Suchej ratolesti* a reálnom čase Senice boli gróf Nyári a právnik zeman Koronthály (Štefan Fajnor bol u neho koncipientom) členmi Slovenskej národnej strany a zúčastnili sa na valnom zhromaždení voličov Senického okresu, ktorému predsedal Vajanského otec J. M. Hurban (a Františka Koronthályho i s grófom Nyárim dokonca nachádzame v jeho výbore). (Janšák, Š.: c. d., s. 219.)

Takže Vajanského nádeje, zrejme „priživované“ aj otcovými informáciami, pramenili z reálnych faktov, zdali sa opodstatnené, lenže pre celé Slovensko netypické.

Obrat však nastal po viacerých neúspechoch pri voľbách – hanebne zmanipulovaných v prospech „režimových“ kandidátov. (Aj priebeh zmanipulovaných volieb v Rudopolí presne zodpovedá voľbám v Senici z roku 1872, ako o nich píše Štefan Janšák v *Živote Štefana Fajnora*, ale aj Národné noviny, 1872, roč. III., č. 19, 76, 77, 81.) Fajnor na ich margo poznamenáva: „Senická voľba v roku 1872 je do istej miery vzorom pre všetky voľby, ktoré v tomto okrese za maďarizačného režimu sa prevádzali a ktorými sa Senica stala slávnou a chýrnou nielen doma, ale aj za hranicami.“ (Skutočne, rovnaký priebeh mali aj voľby v Skalici: „Z volebného okresu skalického, č. 81.)

Tento senický smutne „slávny“ priebeh volieb popísal Seton Watson ako príklad vládnej arogancie v diele *Ungarische Wahlen; Beitrag zur Geschichte der politischen Korruption* (Uhorské voľby; príspevok k dejinám politickej korupcie). A keď sa na podklade celoslovenských zmanipulovaných výsledkov rozhodla Slovenská národná strana pre „morálnu pasivitu“, Janšák o Fajnorovi píše, že „vodcu Hurbana neopustil ako ostatní“. Z tejto poznámky vyplýva, že medzi „ostatnými“ boli aj senickí šľachtici, ale nepriklonili sa k štátnej moci, iba zostali národne apatickí (Koronthály nebránil Fajnorovi sa aj naďalej národne angažovať). A táto zmena má priamy odraz v ďalšom Vajanského diele. Už viacej s touto vrstvou neráta.

„Advokát chudobných“ Štefan Fajnor, Vajanského druhostupňový bratanec, zohral významnú úlohu nielen v senickom politickom a národnom živote, ale aj (ako v príslušnej kapitole vysvitne) v románe *Suchá ratolesť*. (A na upresnenie nielen Fajnorovho profilu, ale i spoločensko-politického diania na Záhorí, možno pripomenúť veľkolepé národné oslavy 100. výročia narodenia Jána Hollého v Borskom Sv. Mikuláši roku 1885, na ktorých sa Štefan Fajnor zúčastnil aj ako sprievodca už staručkého J. M. Hurbana.)

Vzápätí za *Suchou ratoľstou* Vajanský pracoval na románe *Na rozhraní*, ktorý však zostal nedokončený. Román je skutočne „na rozhraní“ – aj geograficky (Záhoria a Trnavskej nížiny, dej sa však odohráva väčšmi v nej a v Bratislave), aj ideovo. Autor hľadá nové sily schopné